

розслідуваній Службою безпеки України кримінальній справі про геноцид в Україні у 1932-1933 роках. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/509.htm>

38. Сом М. Требухівський Голодомор - 33 / Микола Сом // Нове життя. - 4 серпня. - С.3.

39. Спогади Гладкої Катерини Василівни, 1927 р. н. про Голодомор в селі Требухів. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

40. Спогади Оксюті (Бабич) Ольги Архипівни, 1924 р. н. про Голодомор в селі Требухів. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

41. Спогади Каленченко Олександри Федорівни про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

42. Спогади Костяного Василя Петровича про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею, люб'язно наданий старшим науковим співробітником Овдієнко М.Г.

*Павло Бірюк*

### **Голодомор 1932-33 рр. на Київщині**

*Показано основні причини та перебіг Голодомору-геноциду в українських селах Київщини, а також його демографічні наслідки.*

**Ключові слова:** *Голодомор, селяни, хліб, Київщина, колективізація, «чорні дошки».*

*Principal reasons and motion of Holodomor-genocide are rotined in the Ukrainian villages of Kyivshchyna, and also him demographic consequences.*

**Key words:** *Holodomor, peasants, bread, Kyiv, collectivization, «black lists».*

Багатовікова історія України – це, насамперед, літопис життя і смерті народу, коли майже кожне століття позначене голодними роками, епідеміями, чи іншими бідами, які доводилося бачити українській нації. Найбільше втрат наша держава зазнала в ХХ столітті. Жахливим злочином проти народу став штучний голод 1932-33 років, це велетенська катастрофа інспірована вищим державним керівництвом СРСР, яка залишила відбиток не лише на ХХ ст., а має відгуки і в сьогодні. Вивчаючи питання геноциду українського народу ми долучаємося до формування сучасної свідомості, яка має базуватися на уроках про трагічні сторінки минулого. Завдання нинішнього покоління відстояти історичну пам'ять, донести світовій спільноті факти про геноцид.

Питання голодомору завжди цікавило істориків, літераторів, краєзнавців не лише в Україні, а і за кодоном. Неодноразово проводились численні конференції, «круглі столи», цьому питанню присвячені монографії, статті. Важливі дані надає Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-33 років в Київській області [7]. Широкий спектр проблеми, щодо демографічних, територіальних питань, документального підтвердження трагедії, усних даних, ідеологічного підтексту голодомору дають роботи Марочко В. [6], Пирога Р. [3], Гуменюка В. [5]. Існує ряд свідчень та документів власне по Київській області, які не підпадають сумнівам та незаперечно доводять факт наявності антиукраїнської політики сталінського режиму на даній території та по всій Україні.

Для розуміння масштабів трагедії необхідно проаналізувати демографічні дані, які мали місце в регіоні напередодні трагедії. Територія Київської області на час її утворення 9 лютого 1932 р. була однією з найбільших, враховуючи кількість районів та населення. Загальна площа становила 104,2 тис. кв. км з 8,2 млн населення, з якого міського 1,3 та сільського 6,9 млн осіб. 15 жовтня 1932 р. 29 районів Київської області стали основою для формування адміністративно-територіального устрою Чернігівської області, відтак залишилось на Київщині 69 районів, але до неї одночасно з вилученням приєднали сім районів Вінницької області (Бабанський, Монастирищенський, Оратівський, Плисківський,

Погребищенський, Уманський, Христинівський). Після чергової реорганізації Київська область мала 72,7 тис. кв. км, 2571 сільську раду, 6,3 млн населення, з них 5,2 сільського, тобто на 200 тис. більше від столичної Харківщини [6, с. 58]. Враховуючи, що за переписом 1926 р. населення країни становило 38, 57 млн., то в самій лише області проживало більше 16 % від всього населення, аналізуючи, що геноцид був застосований не до всієї України, можна прийти до висновку, що як в економічному, так і в демографічному плані Київщина займала важливе місце в політиці сталінського режиму.

Передумовами до голодомору були події пов'язані з політикою «великого перелому», тобто роками першої п'ятирічки в основі якої було розкуркулення, колективізація та плани хлібозаготівлі. Саме вказані заходи розглядаються істориками як репетиція перед застосуванням більш небезпечного плану в основі якого було знищення українського народу. Вони фактично призвели до того, що в населення не залишилося засобів харчування. Не можна сприймати клас куркулів як ланку, яка стояла на заваді до піднесення сільського господарства, адже в період з 1913 р. і до 1927 р. частка у виробництві хліба, яку надавали куркулі становила від 50 до 20 % від загальнодержавних показників [1, с. 344]. Колективізація, яка охопила Україну хоча і набула форсованих форм, але відповідала істинним намірам радянського керівництва – відібрати у населення основні засоби виробництва, худобу, а проводити масові репресії та утиски. Про дійсні факти колективізації доводять спогади жителів с. Лехнівка Баришівського району Київської області:

Ольга Григорівна Вергун, 1920 р.н.: «У 1929 р. вигнали нашу сім'ю з хати 5 комнезамівців, бо ми мали 5 га. землі, забрали трьох коней і корову... У селі багато людей, яких «чорна карета» забрала, навіть ніхто не знає і за що... маминого брата Павла вислали як куркуля в Архангельську область».

Павло Андрійович Костюк, 1924 р.н.: «Колективізація – це повний безпредел... У старій сільській раді була камера заключення. Мій дід Григорій Іванович був заможний, мав землю, коней, корову, за що і був висланий на Соловки » [5, с. 101-102]

Урожай 1932 року на Київщині не був щедрим, але його вистачило б і на виконання зобов'язань перед державою, і на утримання худоби, і на проживання самим родинам. Новостворена область мала достатню кількість хліба та продуктів, щоб не допустити жодних втрат серед населення від голоду. Однак, вище партійне керівництво СРСР щодо України мало свої розрахунки. Навіть порівняно з найбільш урожайними роками план хлібозаготівель 1932 р. був завищений. Згідно з постановою РНК Союзу РСР від 2 серпня 1932 р. Україні необхідно було здати 100 млн. пудів – майже половину всіх заготівель по Радянському Союзу [7, с. 5].

Зрозуміло, що такі вимоги не могли не викликати заперечень з боку населення та партійного керівництва Київської області. До тих, хто чинив опір або висловлював сумніви у доведенні поставлених вимог влада використовувала метод впливу – репресії. Звісно, це давало значний «ефект», тому що усувалась реальна опозиція і залякувалась велика кількість населення, тобто, нищились зародки опозиції. Політбюро ЦК ВКП(б) 18 листопада 1932 року затвердило оперативний план «ліквідації основних куркульських і петлюрівських контрреволюційних гнізд» у регіоні, тобто Київщині, який зривав проведення хлібозаготівельної кампанії будучи при цьому найбільшою житницею країни. Каральним органам НКВС навіть надали конкретні завдання – провести арешти і засудження рахівників, бухгалтерів колгоспів, які зривають виконання плану хлібозаготівель, охопити операцією 300 осіб. Українська партійно-господарська верхівка взяла за необхідне не лише виконати, а й перевиконати поставлені завдання. За звітом від 6 грудня 1932 р. було заарештовано 340 голів колгоспів, 750 членів правління, 140 рахівників, 140 бригадирів, 265 завгоспів та 195 інших осіб [7, с. 5]. На Київщині за неповними даними було засуджено понад 6 тис. керівників вищої та середньої ланки колгоспів. Жорстоко карали і тих партійних та господарських працівників, які доводили партійному керівництву, що не можуть виконати нереальний план хлібопоставок. Так наприклад постановою ЦК КП(б)У від 26 січня 1932 р. було розпущено бюро Володарського райкому партії, а секретаря райкому Руцкова, голову районної контрольної комісії Думельського

та заворга РПК Драгу звільнили з посад, їм приписали непогодження з політикою і заборонили працювати на партійній та державній роботі. Така ж доля спіткала керівників Таращанського, Богуславського та Тетіївського райпарткомів.

Ще 6 листопада за рішенням ЦК КП(б)У була оголошена «товарна блокада районів, які не виконують плани хлібозаготівель». Такими були проголошені три райони Київської області Баришівський, Макарівський, Малинський (зараз Житомирська область). Товарна блокада полягала у суттєвому скороченні постачання промисловими та продовольчими товарами (за винятком солі, сірників та гасу) людності районів, які спромоглися виконати не більше 30% встановленого плану здавання зерна. Таким чином, усе населення згаданих адміністративних одиниць опинилося фактично за межами нормального життя, адже ані чогось продати, ані щось купити вони не могли. Аналізуючи вище вказане можна сміливо стверджувати про те, що Київську область як і решту регіонів України свідомо позбавляли засобів для проживання, тому можна відкинути аргумент, що голод був спричинений не врожайністю чи іншими природними катаклізмами. Це була цілеспрямована акція, яка мала на меті знищити свободолобиву та опозиційну до сталінського режиму націю.

Для розуміння важливості Київської області у планах вищого радянського керівництва може вказувати той факт, що для контролю над подіями в області з Кремля прислали голову Центральної контрольної комісії КП(б)У, народного комісара робітничо-селянської інспекції УСРР В. Затонського та секретаря Донецького обкому С. Саркісова. Їхніми помічниками були секретар обкому партії М. Демченко та голова облвиконкому М. Василенко.

Згодом компартійні вожді застосували ще один, на їх погляд, ефективний хід. Як один з найжорстокіших репресивних заходів партійно-радянські органи СРСР для боротьби із «злісними ворогами», які не хотіли здавати свої продовольчі запаси державі, стали використовувати режим «чорних дашок». Досі не існує усталеної думки щодо конкретної дати впровадження «чорних дашок» на Київщині. Але певні відомості дозволяють нам стверджувати, що такі репресії, як і сам термін, почали вживатися значно раніше - навесні 1932 чи навіть 1931 р. За

даними зведеного реєстру занесених на «чорну дошку» населених пунктів та колгоспів України, складеного в Українському інституті національної пам'яті на підставі даних з регіонів, хронологія та географія впровадження таких репресій в області виглядає наступною – ще у серпні 1932 р. цей вид репресій вжили щодо Олександрійської сільради, у вересні - щодо Зарічанської та Ротокської сільрад Білоцерківської міськради.

Основними пунктами постанови про «чорні дошки» були:

1. Негайне припинення підвозу товарів, повне припинення кооперативної і державної торгівлі на місці і вивіз з відповідних кооперативних та державних крамниць усіх наявних товарів.

2. Повну заборону колгоспної торгівлі як для колгоспів, так і одноосібників.

3. Припинити різного роду кредитування.

4. В усіх колгоспах, що не виконали план хлібозаготівлі, в 5-ти денний строк вивезти всі без винятку колгоспні фонди, в тому числі і насінневій.

5. Вислати на Північ з відстаючих районів від 700 до 1000 сімей, розпродувати їх майно, позбавити всієї присадибної ділянки

6. Всіх, хто відмовляється це зробити, заарештувати і віддати до суду.

7. Припинити продаж квитків українцям, щоб унеможливити виїзд їх з-за кордону.

8. Розшукувати і конфіскувати прихований хліб та інші продукти, посилити жорстокість режиму в тюрмах

9. Застосувати метод «концентрованого» наступу, «удару сильного кулака», тобто зосереджувати всі сили партактиву і карних органів у відстаючих районах і колгоспах для викачки хліба [7, с. 10].

Постанова була видана в той період коли вже були зареєстровані факти голодування в області. Особами, що пережили голодомор, наводяться численні факти знищення продуктів, які не можна було вилучити, доходило навіть до тільки-но приготованої їжі. Страви виливалися, посуд розбивався, квашення псувалися і робилися не придатними для вживання. Ці факти доводять до

висновку про керований процес, спрямований не на поповнення державних продовольчих ресурсів, а на масове винищення мільйонів людей. Повальний голодомор розпочався в січні 1933 р. Найбільша смертність припадає на березень-червень.

Доповідна записка Наркому охорони здоров'я УСРР про стан здоров'я населення Київської області має наступні дані: 25 березня 1933 р. кількість голодуючих 398 201, померлих – 14 548; 5 квітня – голодуючих 474 540, померло – 26 479; 15 квітня – 493 644, померло – 27 809. Аналізуючи дані можемо простежити, що за 10 днів число голодуючих зростало десятками тисяч, теж саме було і з померлими, варто взяти до уваги, що в деяких селах подібний облік не вівся, тому ці числа були значно більші. Схожі дані від 6 червня показують ситуацію по районах Київщини, найбільш постраждалими є наступні райони: Богуславський 30 917 голодуючих, Білоцерківський 30 536, Ставищенський 17 129, Обухівський 14 113, Ржищевський 13 987, Рокитнянський 12 242, Сквирський 16 236, Тетіївський 10 480. В решті районів число більше 10 тисяч [7, с.11]. Зрозуміло, що ситуація в Україні була на стільки катастрофічною, що не реагувати на неї вище партійне керівництво СРСР не могло. Москва причину катастрофи в Україні вбачала в невмінні української парторганізації оперативно керувати республікою, в невмінні правильно і швидко провести в життя і зреалізувати всі плани колективізації та хлібозаготівель, в притупленні класової чуйності, в невмінні вчасно викрити саботаж куркулів та націоналістів в Україні взагалі і в партії зокрема, в невмінні знайти винних у провалі хлібозаготівель і, нарешті, в гнилих антидержавних тенденціях про надмірні, нереальні темпи і плани [2, с. 53]. Косіор інформував Кремль: «У нас є окремі випадки і навіть окремі села голодуючі, однак це не результат місцевого головоत्याпства, перегинів, особливо серед колгоспників. Всілякі розмови про голод на Україні треба категорично відкинути». Ці всі аргументи були висвітленні при явному розумінні проблеми, тому це наводить нас до висновку, що це і була чітко спланована акція.

Про страшні часи голоду існує ряд спогадів очевидців. Колективом дослідників, які створили Книгу пам'яті жертв голодомору по Київській області

було зібрано 40 тис. документів та свідчень, 15 тис. в подальшому ввійшли до складу книги та власне самого мартирологу. Зі спогадів Костюк Ольги Миколаївни, 1913 р. бачимо в наскільки жахливих умовах перебувало населення: «Люди їли все, що могли: собак, котів, мишей. Весь бур'ян збирали з городу, щоб зварити борщ, суп. Ходили шукали утячі яйця на болото, при цьому деякі діти гинули на болоті. Їли листя з дерев, шукали в землі корінці і їли. Багато голодних бродило по селу...».

Марія Петрівна Стародуб, 1921 р.: «У 1933 р. голод був страшенний: торбинки в дітей у колисках з-під голови забирали. Батько мій – Петро Васильович Ралко – озимину косив, тоді товк і варив. Колись люди зарізали коня, то батько попросив, і йому трохи м'яса дали, яке так і їли, сире» [5, с. 97-99].

Голодувало населення і в містах, проте найбільше постраждали сільські райони. У Ставищенському, який посів одне з перших місць на Київщині по смертності (померло з голоду 16 106 чол., або 31,5 % всіх жителів району), а селі Бесідка померло 3500 чол., в смт. Ставище та с. Красилівка – 2000 чол. Ще більший відсоток втрат в Тетіївському районі – 46,1%. А кількісно найбільші втрати у Переяславському (26 878 чол.) та Білоцерківському (понад 22500 жителів) районах. На травень 1933 р., враховуючи лише дані облвідділу ДПУ, тобто наявні адмінідиниці, територія голодомору на Київщині охоплювала наступні райони: Обухівський (80,7 тис. осіб), Баришівський (72,5), Фастівський (81,6), Баришівський (31,5), Бориспільський (72,5), Білоцерківський (144), Володарський (51,7), Рокитнянський (102,5), Сквирський (105,7), Ставищенський (65,9), Тарашанський (81,6), Тетіївський (57,2), Кагарлицький (58,1), Богуславський (140,6). Отже, враховуючи наявне населення, яке мешкало тоді у 42 районах Київської області, маємо 3,7 млн голодуючих селян. Масовий голод супроводжувався випадками людодства та самогубств. В с. Маслівка селянка, виснажена тривалим голодом повісила своїх 3 дітей і сама повісилася [6, с. 59-60].

Постає питання на загальнодержавному та обласному рівні, які ж втрати мала українська спільнота під час голодомору 1932-33 рр. По Україні, використовуючи дані свідчень очевидців та інших джерел називають цифру 11,6



% від всього тодішнього населення, значно більше число померлих подає О.Кульчицький 28,6 % загальної кількості померлих в Україні від голоду. В Київській області надають цифру 284542 чол., але якщо її помножити на середній показник розбіжності, отримаємо страхітливі цифри від 379500 до 509000 замордованих голодом жителів Київщини в її нинішніх межах, або від 23,7 % до 31,8 % усього тодішнього її населення.

Отже, ретельне дослідження інформації, що міститься у свідченнях кожного конкретного регіону і села, дасть можливість висвітлити усі відтінки трагічної палітри повсякденного життя і смерті українських селян під час голодомору. Голодомор, як трагедію українського народу потрібно вивчати загалом по Україні та по кожному регіоні окремо аби розуміти, наскільки важким періодом в житті наших попередників були роки 1932-1933 років. Одним з наслідків геноциду було руйнування народної культури. Спогади очевидців дають можливість показати, як відбувався цей процес. Шукаючи зерно, активісти руйнували печі, припічки, долівки, били горщики, глечики і миски, у яких селяни намагалися сховати останню жменю зерна. Пограбовані хати стояли пустками, завмерло селянське будівництво.

Ми, передусім, повинні бути патріотами нашої держави, пам'ятати про ці часи, аби в подальшому не допустити неповаги до нашого народу, яка була присутня під час голоду та в подальших роках на території нашої держави. Окрім очевидних людських втрат та величезного морального удару, голод завдав невиправної шкоди українському національному життю. Він практично знищив старе українське село з його багатими народними традиціями. Замість нього з'явилося колгоспне село, яке вже ніколи не повставало проти радянської влади. На декілька поколінь наперед Голодомор 1932-1933 рр. імплантував у свідомість селянства соціальний страх, політичну апатію і пасивність.

#### **Джерела та література:**

1. Голод 1932–1933 років в Україні. Причини та наслідки./ред. кол. В.Смолій. К., Наукова думка, 2003. – 888 с.

2. Голод в Україні. Вибрані статті. - Луцьк: ВМА «Терен», 2006. –164 с.
3. Голодомор 1932-1933 років в Україні. Документи і матеріали./ Упор. Р. Пиріг. К., 2007. – 1128 с.
4. Голодомор. Геноцид українського народу (1932 - 1933)./ упор. В. Верстюк. К., 2007. – 25 с.
5. Книга пам'яті. Забуттю не підлягає. Голодомор 1932-1933 років у Баришівському районі (документи та матеріали). / Гуменюк В. – Баришівка, 2008. – 272 с.
6. Марочко В. Територія голодомору в Україні// Проблеми історії: факти, судження, пошуки. Випуск 18. – К., 2008. – С. 51-70.
7. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Київська область. – К., 2008. – 1374 с.
8. Папакін Г. «Чорні дошки» як знаряддя радянського геноциду в Україні 1932-1933 рр.// Сумський історико-архівний журнал. № 4-5. – Суми, 2008. – С. 14-28.
9. Український Голокост 1932-1933. Свідчення тих, хто вижив. Т.1, 2-ге вид. – К., 2005.

*Володимир Федоров*

### **Голодомор 1932-1933 рр. на Маньківщині**

*Проаналізовано основні етапи перебігу Голодомору 1932-1933 рр. на Маньківщині Черкаської області.*

**Ключові слова:** Голодомор, геноцид, селяни, хліб, людодїдство, терор.

*The basic stages of motion of Golodomor are analysed 1932-1933 on Man'kivschina of the Tcherkasy area.*

**Key words:** Holodomor, genocide, peasants, bread, cannibalism, terror.